

John Scott.
of Gala.

John Scott

John Scott

John Scott

Thomas

~~Thomas~~

John P.

Hydrata

J. Johnson

John Scott 1802

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUINQUE PRIORES.

AD OPTIMAS EDITIONES CASTIGATE.

USUI SCHOLARUM.

EDINBURGI:
VENIUNT APUD A. DONALDSON.

M. DCC. LXXVI

THE NATIONAL LIBRARY OF SCOTLAND

1976

AD 1976

1976

1976

1976

1976

1976

1976

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

E P I T O M E.

I. II. **A**dventus Æneæ in Italiam, et res ab eo gestæ referuntur. III. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. IV. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. V. Amulius obruncatus. VI. Urbs a Romulo condita. VIII. Senatus lectus. XI. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. In curias populus divisus. XIV, XV. Fidenates et Veientes victi. XVI. Romulus consecratus. XVIII. &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit, cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII. &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit, XXV. Posthæc trigeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Metti Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta. XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinus bellum indictum. XXXI. Ad potrenum fulmine Tullus absumptus. XXXII. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit: XXXIII Latinis victis, et ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam præsci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cæpit; et post mortem Anci regnum excepit. XXXV. Gentem additis patrum numerum auxit. Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit. XXXVI. Sabinorum bello petitus, equitum

A

centurias

centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; iussisse eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit. XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. XLII. XLIII. Veientes atque Etruscos prælio sudit. Gensum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit. XLIV. Pomærium protulit: colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. XLVII. XLVIII. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiaæ suæ Tulliaæ, quum regnasset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelestata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L. LI. Turnum Herdonium fraude interemit. LIII. Bellum cum Volscis gessit: LV. Et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. LIV. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redigit. LVI. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, cum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se intermit). LIX. Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

P R Æ F A T I O.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere auserim: Quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, iuvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte et ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consolet. Res est præterea, et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipse conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris premium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expertus curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcunque animadversa aut exillimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quique acriter intendat animum, quæ vita, quæ mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiaque, et partum et auctum imperium sit. labente

deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimonix bonos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potius omnibus, votisque ac præcationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. **J**AM primum omnium fatis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsus, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clæde domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huius loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, præter arma et na-

ves,

ves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, potuisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris: cremata patria et domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem, admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidei futuræ amicitis sanxisse. Inde sædus iectum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse sædus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam fatiis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere. fretusque his animis coalescentium indies magis duorum

populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui impleffet; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?), hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quacunque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interspere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fufis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat. ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo colonix aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit.

oit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silvix gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus. stirpem fratris virilem interimit: fratris filix Rheæ Silvix, per speciem hõnoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fati tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vineta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis: et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentix uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente indies grege juvenum, feria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, deinde Palatium, montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus

tibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lufum atque lasciviam current. quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, infidiatos ob iram prædæ amiffæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus necitur. Romulus, non cum globo juvenum (æc enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam disitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset, posteaquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in his locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad hi pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum

parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Interventit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde sædum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbe daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, *ferox viribus* captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, perguit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum cocepit. Inde quum acte boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit, quem quum vadentem

ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; iſtus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmente matris, quam ſatiloquam, ante Sibyllæ in Italiani adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu paſtorum, trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis, excitus poſtquam facinus facinoriſque cauſam audivit, habitum formamque viri aliquantum amplioſiorem anguſtiorẽque humana intuens, rogitat, qui vir eſſet. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove natq, Hercules, ſalve,* inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cæleſtium numerum cecinit: tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentiffima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata,* ait. Ibi tum primum, bove extimia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iis que exta apponerentur; Pinarii, extis adefis, ad ceteram venirent dapem. inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennium veſcerentur. Potitii, ab Evandro edocci, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe anguſtiorẽ, tum maxime liſtoribus duodecim ſumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant. ne haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruſcis ſinitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta

prætexta sumpta est. numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adji-ciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendantibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. sentum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia sole centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patri-ciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos affuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio cœfentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem clarum exspe-
ctatamque

Statamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam forma eccellente primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberam fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebrem ingenium efficaces preces sunt.*

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime fordida veste, lacrymisque et querelis, civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis

Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cænipensium, satis se impigre movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvi-
 us cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fufum persequitur: regem in prælio obtruncat, et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspenfa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteris ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine comptum, ejus doni vulgari laudem. bina postea, inter tot annos, tot bella, opimæ parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim et ad hos Romana legio ducta, palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Herfelia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque colonæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem

actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat, aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitem ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur; seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annalos habuerint, pepigisse eam, quod in finitris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in finitris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, compleret; non prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus et ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emptam, Sabini habent. inde hic armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque sedam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua presentis opo servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet: Resistere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce dequorreat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, Vicinus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longe aliud esse. virgines rapere, aliud pugnar-*

pugnare cum viris. In eum, hæc glorientem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsus Romani persequuntur. et alia Ramnæna acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando socii generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberam hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium invado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tridi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Laviniæ, quum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cœsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniuinque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis. hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. et quum velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripere se hosti: hærens in terga

Romanus.

Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irruipit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt), et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Vejentes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. Eaque clade haud minus quam ædversa pugna subacti Vejentes, pacem petito oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absconum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis, trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet. subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu

silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed per obscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavore præfens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus, inquit, Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit, quum, perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia, inquit, Romanis, cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant; sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc, inquit, locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat, nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur, oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur, et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et listoribus erat: quinque dierum spatio fiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoque

quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit, inquit, Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creaveritis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Incolyta iustitia religioque ea tempestate Numæ Pompiliæ erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edupt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cætus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Supte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli

li iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput Numæ imposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet, quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infanum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac scæderibus junxisset animos, positus externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum, quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies
solido

solido anno qui solstitiali circumagitur orbe) intercalari-
bus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et
vigesimo anno ad metam eandem solis, undi orsi essent,
plenis annorum omnium spatiis, dies congruerent. Idem
nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum
populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quan-
quam ipse plurima sacra obibat; ea maxime quæ nunc ad
Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate belli-
cosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat
fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regis vicis de-
ferentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, in-
signique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic
duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino.
Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium,
et genti conditoris haud alienum. his, ut assidue templi
antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate
aliiisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios
item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ in-
signe dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen:
cœlestiaque arma, que ancilia appellantur, ferre; ac per
urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique sal-
tatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci
filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta ex-
signataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad
quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pe-
cunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privata-
que sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum
plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios
ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœles-
tes modo ceremonias, sed justa quoque funebria placan-
dosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque pro-
digia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur
atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis,
Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit
auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine
omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-
cupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum in-
teresse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate
omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, pro-
ximo

ximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, quo quia se pœsæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjugæ suæ Egeria essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manumque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigésimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omni

mnium ignari, primum pargando terunt tempus: *Se invito quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigite res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciato, inquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes. uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut incum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes, natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriunde Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, testis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere, castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant; fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est. donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creat. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dicitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit, quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias, et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre, sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, reffe, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus delinatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo*

bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Feialis regem Tullum ita rogavit: *Jubeſne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina, inquit, te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Feialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Feialis erat M. Valerius, patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbera caput capillosque tangens. Pater patratus ad iurandum patrandum, id est, sancendum fit fœdus; multisque id verbis, que longo effata carmine non ope-

ne est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi pater patrato populi Albani; audi tu populus Albanus; ut illa polam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie seriam: tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere ic̄to, trîgemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpue^rnt arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Confertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit. ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox ergo, ut segregaret pugnam eorum, cepit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere*

C

affectum

affectum corpus fineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium causæ belli hujus, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri, aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veigentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum viviæ, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus ple-

bique: sed recens meritum factò obstat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tritis ingratiq̃ ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii, auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviro*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomærium, vel extra pomærium.* Hæc lege Duumviri creati. qui se absolvere non rebantur ea lege. ne innoxium quidem, posse, quum condemnassent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit: *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime *P. Horatio* patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent; orbem liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans, *Hunc sine*, aiebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis. Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vis Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent.* *I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armate imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomærium, modo inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomærium, modo intra sepulchra Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta seditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissio per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem.

venem. Id hodie quoquæ publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icæta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus Metto, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad consuentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus liberim transferat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocit Sallios, sanaque Pallori ac Pavori, equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prælium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumdaci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepit qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum: et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum

rum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore percussus, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit: alii, arma sæde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad conscionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi consistere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes; nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deserui vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederò. Centuriones armati Mettum circumstant. rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam*

republicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeit. Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa; in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, Mette Fuffeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac sædera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrabendum dabis. Et inde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentam illigat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta sæditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, strativæ ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœlilitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac
velut

velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia testa adæquat solo unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis, duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons: et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganos, Curiatios, Clælios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti ea tempestate secundum Etruscis opulentissimæ viris armisque. Utrunque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feronix fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est. in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratum in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luo, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut sit, obirati cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cælesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur), seu aruspicum monitu. mansit certe solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quam domi juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraffe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant, quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat, qui, ut regnare cœpit, et avitiæ gloriæ memor, et quia
proximum

proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante, istum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desiderem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor: et, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebatur, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc faciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo, (lanæ velamen est), *Audi, Jupiter, inquit, audite fines,* (cujuscunque gentis, sunt nominat), *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedierim nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam siris esse.* Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu Juno, Quirine, Diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum (quicumque est, nominat) injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.*

Cum

Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confessum Rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic.* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello querendas censeo, itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præstitam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitum novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus incivitem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cælium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omnibus bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa

signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit. tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, pontesublicio, tum primum in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudi-
ne hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confidisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur; uxore gravida relicta. Nec diu inanet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquik summo loco nata, et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sinneret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo,

populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquiniæ materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspiciam fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinius Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitie adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuiuslibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Quam, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino solum sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultero accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum*

conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse. domi militiaque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in pœtendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, reventa, ludos opulentiùs instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenas ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. solennes deinde annui mantere ludi, Romani magnique varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. et primo dubia victoria, magna utrinque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luce-res, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit. suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem. ut terunt, *Agedum, inquit divine tu, inaugura, fieri ne possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum

D

ille,

ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape hęc, et perage quod aves tue fieri posse portentunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est. in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis configitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus. missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. effusis eadem fugam impedit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso perire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, perguit porro in agrum Salinum exercitum inducere: et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario

multuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio. eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque, missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Summi. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Deditimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit inde priscis Latinis bellum fecit, ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumarium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccant: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præfagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventumque mirabile fuit. Pueri dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges. et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præ-*

fidiumque regiae afflictæ. proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam Rex despondit. Hic, quacunque de causa, tantas illi honos habitus credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo educum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsam magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus.

horibus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quam ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras eji-
cunt.

XLI. Tarquinius moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros eji-
cit: simul, quae curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si desituat spes, alia praesidia molitur. Servio propere accito. quum peae ex sanguinem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne focrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. E-
rige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore ca-
put divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa caelestis excitet flamma. nunc expurgiscere vere.
Et nos perigrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis. reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statorii), populum Tanaquil alloquitur: *Jubet bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud alte in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterso cruore. omnia salubria esse. confidere; propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse.* Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. itaque. per aliquot dies, quum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per

speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto et comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, prius injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset, duas filias juvenibus regis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos iufida omnia atque infesta faceret. Per opportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. Insuper ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Roman rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterifama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli paci que munia non virerim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, et hunc ordinem ex censu descripsit; vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, et præter lorica omnia eadem.

dem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quicquam mutatum; o-reæ tantum ademptæ. In quarta classe ~~factæ~~ ^{centuriæ} quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidelque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuriæ facta est. immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit: Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant Reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibuique, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus iustravit. idque

que conditum Iustrum appellatum. quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo Iustro civium censa dicuntur. Adiecit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem, ita pomerium profert. pomerium, verbi vim solam intuentes, postmerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur. consilio augere imperium conatus est, simul et aliquid addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ sanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque confociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ sanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat contestio. caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum. ob rem toties infeliciter tentatum armis, videretur; ubi se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat. res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antilitem

tem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes paras? inquit, inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præstuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jaclari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, jubere-
rentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensivus, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderint) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materjæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere sit malum malo aptissimum, sed initium turbandi omnia a femina ortum est.

Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum cœlebem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat, celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquini filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in dono regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustaris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici suis? Facesse hinc Tarquinos, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, sicuti similitior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem inligat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus luriis Tarquinius circumire et prensare, minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut jam agendæ rei tempus visum eît, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus percussis pavore, in regia sede

fede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari iussit. Conveniens extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno. ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse* Ita natum, ita creatum regem fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille terociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorum filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exfanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tullie id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecata, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit a quo faceffere iussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flenti carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium

Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantes furii fororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa resperfaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principiæ similes propediem excitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare cepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia focerum gener sepultura prohibuit: *Romulum quoque insepultum perisse* dicitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebatur, interfecit: conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepfit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque,

que, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixæ Deaque Circe oriundus): ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat investus; *Haud mirum esse, Superbo inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mustitantes, vulgo tamen, eum appellabant). *an quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pæniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant), quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum: qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *Disceptatorem, ait, se sumptum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorē esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex
E concilio

concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrumpit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam fineret. ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatum, ait, salutis sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse histerno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii absuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dicit, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, et ingenium Turni ferox, et oratio hesternæ, et mora Tarquini; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana eum colonis suis in Romanum*

num cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id sœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpeffi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo sœdere superior Romana res erat, ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cùm rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum sœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex sœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is prius Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Sueffamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum dividenda præda quadraginta talenta argenti auriq̄ue refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, necquicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sevitiã intolerabilem conquirens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentia tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsam, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse.* Nam, no errarent,

manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscoque se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciiis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur. benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Ramana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisum profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferri ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinius dono Deum sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum scicitatum Romam ad patrem mittet, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum
nuncius

nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Serto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, abstrinque bona juxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem eum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare sana facellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animos. Itaque Pomitinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est,

crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse; quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa fortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti, comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi fineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquini is ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato
ad

ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi exspectaque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabricorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit. obsidione munitionibusque cæpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quam acri bello, satis liberi comæatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinius, ubi et Collatinus cænabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juvenæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino *age sane, omnes, citatis equis advolant Romam.* Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes.

sed

sed nocte fera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinius mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, incio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si miseris vocem.* Quum pavida ex fomno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatum videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in fordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ abortæ. quærentique viro, *Satin' salvæ? minime*, inquit; *quid enim salvæ est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vè armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur

ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. in mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque debinc vi possim, exsequuturum. nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut sit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juvenus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere essentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu sorte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cede, de orbitate Principi-

tini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata caedes, et inuenta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haud quaquam relatu scriptoribus facilia subicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjugē ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, levis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefectio urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senseret enim adventum), ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus, L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

E P I T O M E.

I. **B**Rutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros: II. Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, cœgit consulatu se abdicare, et civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia cojuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servus indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquinien- sium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: VII. e- umque matronæ annum luxerunt. VIII. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. IX. X. Porsena, Rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transfret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etru- scos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen mi- sit, et ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, ta- les trescentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quo- rum admiratione coactus Porsena pacis conditionis ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tra- navit: et, quum reddita esset, a Porsena honorifice re- missa, equestri statua donata est. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti u- na. XIX. XX. Adversus Tarquinium Superbam, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius di- ctator

Elator prospere pugnavit apud lacum Regillum. XXIII. &c. Plebs, quum propter nexos ab æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volsorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXVI. &c. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX. XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volsorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volunnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. XLII. &c. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva desossa est. XLVI. &c. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. LVIII. LIX. Sp. Claudius consul, quum adversus Volsos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. LX. &c. Res præterea adversum Volsos, et Æquos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

I. **L** Iberi jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicuj regnum extorfisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque
plebs,

plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cæpta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum confociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestata, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summani explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinaram habita cura. et, quia quedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubi ubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio, an, nimis undique eam minuis quoque rebus muniendo, modum exceßerint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimum Tarquinius regno assuesse. initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinius privatos vivere. non placere nomen. pert-*

culosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspitione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romam, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstrare libertati.* Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. *Meminimus, satemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui. auctore me; sed, si quid deest, munifere augebunt. Amicus abi exonera civitatem vano forsitan metu.* Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumfissunt, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem movebant minus. Postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, focer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se concensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquinis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditorem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se con-

quere-

querebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum exceßeris. periculosum esse, in tot humanis erroribus solâ innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniiis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquantur.

IV. Vitelliis Aquilliiisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsisserunt, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absument, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinos darentur; nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis asserri? Datae literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinos proficiscerentur, et cœnatam forte apud Vitellios esset, conjurati que ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut sit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratoisque profecti domo, sine tumultu

rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamvis visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. ille victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corribus sudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert tenere flumen, eodem investis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminentis area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectus eo, quod pænæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, cum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes, sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebaturque non pænæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pænæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium iudici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ

dictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire suerent. Alios peregre in regnum Romanum accitos: se regem, augmentem bello Romanum imperium, a proximis scelarata conjuratione pulsam, eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties casus legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Veientes: ac pro se quique, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit; Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis), rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex hictoribus procul contulem esse; deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per partem uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis

lapsi sint, simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinius atque Etruscos incescit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui super fuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi. consul *laudare fortunam collegæ, quod liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo, inquit, ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subitu-*

rum timorem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstant P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo cli-vo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspitione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules fortiti, uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum interprecationem Deum nuncium incutiunt; *mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, ad tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos reges do-
mi

mi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinius ad Lartem Porfenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exfulare pateretur*: nunc monabant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum fineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porfena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porfenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu percussa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriiisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præditiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit); qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinisque relinquere, reprehensans singulos, obstitens, obtestansque

que Deum et hominum fidem, testabatur: *necquicquam deserto praesidio eos fugere Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsistii, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum praelium armis, ipso miraculo audaciae obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat. parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdu sunt, dum alius alium, ut praelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quae quum in objecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater, inquit, te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantum virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis; unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porfena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Janiculo locato, ipse in plano ripaeque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans flumen

men per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improvise adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ averfissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indiciò; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciant. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum confidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævica cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hique primi apparere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævica, redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussa et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transinga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo;*

non prædo, nec populationum in vicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus. Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timensc iscitari, uter Porfena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem factò, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regi.e. Hoc tibi juvenus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit. Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem maeste virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti bonos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima fors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævola a clade dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romanam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romanam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romanam misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, et præ se ferre, quemadmodum, si non datur obses, pro rupto se sædus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides: et Romani pignus pacis ex sædere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioi ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis,

dis, bona Porſenæ regis vendendi. Cujus originem moris, neceſſe eſt, aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace; aut a mitiore creviſſe principio, quam hic præ ſe ferat tituliſ, bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis, quæ traduntur, Porſenam, diſcedentem ab Janiculo. caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis com meatu, Romanis dono dediſſe, inopi tum urbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, veniſſe, bonaque Porſenæ appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auſtionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello, Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat. arceſſita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etrufci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adverſus vim uſæ, declinavere paullulum; effuſeque prælatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etrufci: pars per exigua, duce amiſſo, quia nullum propius perſugium erat, Romam inermes et fortuna et ſpecie ſupplicium, delati ſunt, ibi benigne excepti diviſique in hoſpitia. Curatis vulnibus, alii proſecti domos, nuncii hoſpitalium beneficiorum. Multos Romæ hoſpitem urbique caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuſcum vicum* appellarunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola conſules facti. Eo anno poſtremum legati a Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum reſponſum eſſet, miſſorum ad regem ſenatum legatos; miſſi conſeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam legatis ejus Romæ daretur reſponſum: ſed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi ſollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet; Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent.*

Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse, ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex, verecundia victus, Quando id certum atque obstinatum est, inquit, neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat. Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum isto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prælio, afflissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latiniæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Au-

runcis

runcis bellum initum : fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque euncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt), gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatium, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. et quum, vineis resectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus sæde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac rantarum expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur), parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterimos tamen auctores T. Lartium dictatorem

primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volefi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incescit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; *ignosse adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetufius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: idusque

que ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec sefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum faucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et, quia suos percussos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinius filius præerat. ea, quod majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere in vectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi. suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut et uno icu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam cu-

rationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capeffant. Dicto parvare: defiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugne secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsu Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens. ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciaffe militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clælius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minntius. his contulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope infervitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia. quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano

Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volsco levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehenso Volsco Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volsco Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facti, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque serviant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres Plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis. fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli effraverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot

aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora ablata, tributum iniquo suo tempore imperatum, et alienum fecisse: id, cumulatam usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse. Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes, multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum. quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quietos

eturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos.* alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi, *curæ esse Patribus,* ostendit, *ut consulatur plebi, ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.* Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vincitum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volscis bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo lato: concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Po-
stero

stero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparerebat ingens ardor, data tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursum pulsus hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suesfam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. Inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci tenatum adeunt, ni decedatur Volscis agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, prælioque uno debellatum est.

XXVII. Fugis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fideinque senatus exspectabat:

ſtabat; quum Appius, et inſita ſuperbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecunijs dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et neſcebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concurſus ad Servilium fiebat, illius promiſſa jaſtabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita cicatricesque acceptas. poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Mòvebant conſulem hæc; ſed tergiverſari res cogebat. adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita, medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem et ambitioſum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juffu populĩ dato eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juffit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior ſaſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, Patreſque. ſed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo inſtituerant, via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiffent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu et clamore poterat: neque, quum decreſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conſpectu conſulis ſinguli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super hæc timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et inſeſtante ambitionem collegæ; qui populari ſilentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixiffet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatusconſulto haberet. *non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum et ſuæ et Patrum majeſtatis vindicem fore.* Quum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juffit.

Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit; nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi ægre victa pertinacia foret, consilia magis et auctoritate principum, quam populi clamore, adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. Virginii inde et T. Vetustii consularum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undequè et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem), qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis dicissurum illos cœtus fuisse. Corrupti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos), percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivere plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt citant. nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendum esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ sue participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur senatum iterum consulere placuit. tum vero ad fellas contulum prope convolare*

volavere minimus quisque natu Patrum, abdicari consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re fatis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse*, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercurso rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantis iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volso, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem aræ alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illic Patrum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivere magis plebem, quam scire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitæque sua penes unum illum esse, cujus magistratum violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia : rursus Virginii Lartiique exemplo haud fallubres : utique Lartii putabant sententiam, quæ totum fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde date consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetustus consul missus est. is finis populationibus fuit. Cesseri Æqui campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, antè suum quisque vallum, infestis signis consistere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effuse et contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant.

Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. pluraque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditioem venerunt.

XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dicitur Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exiitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius, pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant, turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invelitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aëquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad coniectum teli veniret, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desilire: ubi fatis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta quum gratia, tum arte preparaverant foeneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quae quum rejecta relatio esset, *Non placeo, inquit, concordiae auctor, optabitis, me Dius Fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiae intestinae, bellum externum fecers, ut hoc magistratu egeret.*

egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interere. ita, curia egressus, dictaturam se abdicavit. Apparuit causa plebi. suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus profecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit. ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo factò maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem ex solvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibe sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Mænenium Agrippam, facundum virum, et, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatis reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia queri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec es acciperet datum, nec dentes conficerent.*

hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique Sacratam legem latam. Per secessionem plebi Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Martius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, imminetibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates Corioli oppidum captum, tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus

cum Latinis, columna ænea in sculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega ab fuerat, ictum, Postulum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordie civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt: in Volscis Promptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis com meatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Promptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam, inquit, veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub jugum missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est?*

Tarquinium

Tarquinius regem qui non tulerim, Sicinium seram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque solles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonam, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius, cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invidis jura imposita patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: perigrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen diversa invidia, usque sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus consiliisque, di-jicere rem possent. Universi deinde processere, (quicquid erat Patrum, reos diceres), precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ. hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam
impelli

impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestelentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleta jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis mane feruum quidam paterfamilix, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo. cæpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post, Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. *Vifus Jupiter dicere, Sibi ludis præfultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quanquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratum timorem vicit, ne in hora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit, cujus repentinæ cladis ne causa dubia effet, ægro animi eadem illa in somnis observata species visa est rogitare, *Satin' magnam spretî numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat prope, ac nunciet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et observatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis. exposuisset; consensu inde hand dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam effet, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam commiterentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus, inquit, quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam*

*ab iis criminatum venio, sed cautum. ne admittant. Nino plus. quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe, qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dicitive contagione præsens violer. Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitio perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cætu quodammodo hominum Decorumque, abactos esse.**

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per nostram ignominiam ludos commiseri? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos tractos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini suere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si inter simus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cætu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hæc pro-*

sectio,

festio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Martius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam sefellit; ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordix vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterrita. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem patres; postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adniscurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos,*

ritatos, non fractos, animos esse. Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatio adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviam complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne in castris tuis sim? in hoc me longa vita, et infelix senectæ traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserior, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum periisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longe antiquissimum

tiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe cum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtreptatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Redieri deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, consecit. Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo ceperat fastidire, munus vulgatum a civibus ille in socios, sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collega munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid attinuisse Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret

conciliaret civium animos, jubere, pro siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebes, adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, et inscriptum, *EX CASSIA FAMILIA DATUM*. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus K. Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumpsit. adeo pertinaciter fusos infecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatique invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kæsonis fratrem et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L.

Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertus tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique ira numinis, causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnatos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum,

si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos), execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitâ sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret, M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit, is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victum tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in presentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribunicie potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse, quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia conveniant, non tam Vejentina gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sciviant, id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse.*

venisse. *Duas civitates ex uno factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sœvire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus, qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos. Ea spes Etruscos armaverat; multis in vicem casibus victos victoresque.*

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo averfi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, fanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; laceßere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum: et consules magis non confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos, ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera, jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati, at imperitiæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat, frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur, pugnare cupiebant; sed retro revocanda et addenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, non-*
dum

dum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum. nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurent. Consulem Romanum miles semel in acie sefellit; Deos nunquam fallat.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. *Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscis probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturus, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliosis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis,

quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigni spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat), principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transfudit jacentis corpus, objectaque parma. *Hoc jurastis, inquit, milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut suos agentem hostes. et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, intersectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Durore consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuuciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium renovant: et Manlius consul, revectus in castra,

castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauerat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam quum incurfantes, quacun- que exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, rapti consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem, ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum,* respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatiq̄ue deformem luctu lauream non accepturum.* Omni actō triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatio- rēdit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non patrum magis, quam plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordia spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quitquam agrariae legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium.

genium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incurſionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Kæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida receperunt, murisque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis, actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. et alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hoſtis, aſſiduus magis, quam gravis, contumeliis ſæpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adiit. conſul pro gente loquitur: *Aſſiduo magis, quam magno, præſidio, ut ſcitis, Patres conſcripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hoſtes Veientibus date. Auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore. Noſtrum id nobis velut familiare bellum, privato ſumptu gerere in animo eſt. Reſpublica et milite illic et pecunia vacet. Gratix ingentes actæ.* Conſul e curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibus curiæ, ſenatusconſultum exſpectantes, ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis aſſeſſe, domos inde diſcedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiſſe civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes; depoſcant, hæc Volſcos ſibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtero die arma capiunt. quo juſſi erant, conveniunt. Conſul, paludatus egrediens, in veſtibus gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt. acceptus in medium, ſigna ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor

minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Interval- lum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; et Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam tæpidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, investa subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant), pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum

bum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabii audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relictæ agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero. pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatque passim vaga, ut sit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviori spatio et ipsi orbem colligere. quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omiſsa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo resistere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis converit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicque vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta elades esset. jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos consilium missus. tum quoque male pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transferant enim Etrusci Tiberim), ni Horatius Consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis insitit moribus,

ribus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem Vejentes abstinere acie. populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et hesternæ felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, sædiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occisione occisi. Ita oppresum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Confidius et T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, annili essent, et Patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. quum capitis acquisissent, duo millia æris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum

ptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat criminifed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet), periculum audacia discussit. juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam prælium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidus Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calanitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perPELLI potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit, non tamen bellatum, induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi, agrariæ legis tribuniciiis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt, abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia, nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum, quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunus invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiâ. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam intontes fecisse videri vellent, palam-

que ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, deserdat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronom Publilium, de plebe hominem quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, licitor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco, inquit, ad populum, Volero, quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infeltius circumscindere et spoliare licitor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso licitore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis licitoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronom amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium,

P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebei magistratus tribuitis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronom tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, interdatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et laecerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Sed vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemptim

de jure differendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul libertorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esse tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus adempturum; sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Demisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet. quanta esse in concordia civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisquæ omnia trahunt, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac desereri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in
militia

militia sævitia Appii, quæ domi; esse liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat, nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbibebant. Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere, nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere; si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam, præsentis vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit sædamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen apparet, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri veliet imperium; cuius vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscio agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur), remissa concione, iter in sequentem diem pronuciari quum jussisset,

prima luce classico signum profectiois dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine perstragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus. consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, investus haud falso in proditorem exercitura militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cætos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se, Æqui vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam premio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; res major victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex consilio submovendis, quam virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus exceptit, L. Valerio, T. Æmilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum,

rum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque annisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu, adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam predicta dies veniret, morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul. cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit, omnis ira belli ad populationem agrî vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit, et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agrî sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur

videbatur latura plebes dilationem agrariz legis, ultimasque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senata ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliozem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Aequos profectus, ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo praesio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam aeti, quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatis cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladum, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interest: consularibus comitiis noluit. Per patres clientesque Patrum consules creati, T. Quinctius, Q. Servilius, similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsî, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere, quos Servilius infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, quum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrinque, plurimo sanguine, et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu factò dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui

ptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserit, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintus, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu perculit, quanquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur, qui Volscorum effugero

effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumfessum dies deditur nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

L I B E R III.

E P I T O M E.

I. &c. XIX. **S** Editiones de agrariis legibus factæ. XVIII. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. III. Census his actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. XXIV. Sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. XXVI. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. XXVIII. Is victos hostes sub jugum misit. XXX. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. XXXI. Petitio per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Romæ condita erat: et, ut a regibus ac consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. XXXIV. &c. Hi, decem tabulis legum positæ, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: XLIV. &c. Donec inciso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, raptæ ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. L. &c. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, cœgitque decemviros

decemviros abdicare se magistratu ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant in carcerem coniecti; ceteri in exilium acti. l.X. &c. Res præterea contra Sabinos, et Volscos. et Æquos prospere gestas continet, LXXI Et parum honestum populi Romani iudicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. **A**ntio capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules sunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adiutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententiâ sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidium rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium, jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno, (is enim cum Sp. Postumio consul fuit), in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit, intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data, qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam

pacatarum Æquos, legatos in consilium gentis missos nunciare iussit; *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquit pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, penitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si peniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accedere acie instructa, ut confestim dimicerent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *ostentare hoc est, Romane non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen. quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrinque vebemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuerunt aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque,

agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit), tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatrimum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbisque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere), bellum summa vi parabatur. Sentiant Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua iponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut,

principibus coloniae Romam exiit, quærent, quidnam rei esset. qui quum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui eâ provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumcessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postulatio alteri consulum negotium daretur, *Videre, ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussu.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla partæ curæ aut laboris. vigilæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitiam per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu subletrit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe

pe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferocios hostes fecit. qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri petuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius perigrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postunius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædem. magne clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postunio consule duo millia et quadringentos cæfos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et justitium remissum est, cælum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delabra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia ferum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere focii, pro tristi nuncio trilliozem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius te in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvios nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præfidiis modo deserta, sed etiam cultu agrestis, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul, collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res posebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilitium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præfides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tecta que procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis

tis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro inter tabernaculorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent? signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obtitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec open ullam obiectis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendantibus ab Tusculano in Albanam vallem: ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, angures; Ser. Sulpicius, curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. iussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delectra implent. stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetustus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lu-

cretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, dispositisque præidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentine pavore percussos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulso in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra jungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fufis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *Nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia vertent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam*

fuam pro lege habituros. Quæ promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est inventus, ut nihil, si ainbo consules infesti circumstantent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: infidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse, ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem sevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut ceperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitatis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello insitire. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria, rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non existerent. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunis, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus reditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphan-

tem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio. novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolutando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res fiat, reficere exercitus; Antii funnam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt. delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussit, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi quia, occisione prope occisos Volscos et Æquos movere sua sponte arma posse. jam fides abierit. novos hostes, quæri coloniam fidam. propinquam insanem fieri. bellum innoxios Antiatibus indici. geri cum plebe Romana. quam oneratam armis. ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, vitam legem esse: nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum rogati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur. ne jugum accipiant. Si animus sit non desore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis. delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ

periundæ causa: et statim vis coorta. Quemcunque dictator jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se summoveri haud sinebant, nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrant. Kæso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus, ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, susa ac fugata plebs est, qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam percussis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit, atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis jam, vos, Quirites, Kæsonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? Libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente. neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam existisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis opera putet rem restitutam. L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsonæ, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset. suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, mäturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averfabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno icturn ab Kæsonæ cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatam, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu

tu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: fisci reum, pecuniamque, nisi ficitur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est, vades dare placuit, unum vadem tribus millibus æris obligarunt, quot darentur, permissum tribunis est, decem finierunt, tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit, dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilo minus Virgino comitia habente, collegæ appellati dimiserunt concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Kæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Kæsonis fodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperare impetus suos. Quum primo post Kæsonis exilium lex cæpta ferri est, intructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kæsones existisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati
sine

sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juvenus erat, nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjunctionem factam, Rasonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipientes pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma, et Hostes in urbe sunt,* audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida et consternatâ multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave ju-*

gum demeret id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. interce-teros eminebat terror fervilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium infedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuosos esse se sentiant, majore, quam venerent, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatam interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam everfuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra nunc commovit auctor? Quum hostes supra caput sint discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione versa: Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit: at vos veremini Deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra mu-*

ros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingrede viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimam orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cæpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos ferere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ cauta aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbate urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. De nerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem,*

*vitatem, nunquam parem occasionem duros Deos. Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romani prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, iustruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent, quæ fraus a tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem, adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperate arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perreperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus optegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua scædare templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumptam supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque Instratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.*

XIX. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, ut collegæ Deos maxes fraude liberaret, agi de lege sinneret. Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandî. Decembri mensæ, tummo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kælonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem fa-

vore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kæsone filio suo virtutem, constantium, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. A. inquit, ille Virginiius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, rudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clium Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes ut ferro tolleretis? Pudet Deorum hominumque, quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quum partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecisset), si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perluturos distitatis?*

Tum

Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam quum P. Valerius Consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulis obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, quonam modo exercitum educaturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est: quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adstitis. Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: privatam eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint. Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere. eo magis, quod, et augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat, se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem agram esse, ut consuetis remediis festi possit. dictatore opus esse reipublicæ,

ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam, quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, G. Claudii, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Iustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defesturam.

sturam. ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertio civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat, inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item sui cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvise nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omiſſis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod coeli ad manum fuit cibi, ferre militi licuit.

Commeatum

Commeatum ab Roma Consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerisque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se nihilo minus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunicie in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicibus, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque rabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia
silentium

silentium de lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellicue eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concursus, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuis anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volsci nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter Consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quum Virginii maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuisset populum, quid fraudis occultæ ferretur, sine-
rent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillitas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deserunt. Is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, pleni que prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Voluminus, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, et hæc, inquit, *sacrata quercus, et quicquid Deorum est, audiant fœ-*

das a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsunt, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur. Romam ut redire legati, senatus iussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. sædatis agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit, reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti, alterum Nautilus contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit, nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant, quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautilium consulem arcessunt, in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placerat, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori inagno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Iberiam, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certe, id quod conitat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, ut, quod bene verteret ipsi rei que publicæ, togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogatusque, *satin' salva essent omnia?* togam prope

pere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterſo pulvere ac sudore, velatus proceſſit, dictatorem eum legati gratulantes conſalutant: in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu, exponunt. Navis *Quinctio* publice parata fuit, tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus liſtoribus, deductus eſt domum: et plebis concurſus ingens fuit, ſed ea nequaquam tam læta *Quinctium* vidit; et imperii nimium, et virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum eſt in urbe.

XXVII. Poſtero die dictator, quum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit *L. Tarquinius* patriciæ gentis, ſed qui, quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatiæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari eſſent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis valliſque duodenis, ante ſolis occaſum Martio in campo aſſent: quibus ætas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juvenus diſcurrit ad vallum petendum. ſumpſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: impigreque omnes ad edictum dictatoris præſto fuere. Inde compoſito agmine, non itineri magis apti, quam prælio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus eſſe, ut nocte ad hoſtem pervenire poſſent. conſulem exercitumque Romanum obſideri. tertium diem jam clauſos eſſe: quid quæque nox aut dies ferat, incertum eſſe: puncto ſepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera ſignifer, ſequere miles*, inter ſe quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut ſenſere ſe jam prope hoſtes eſſe, ſigna conſtituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte proſpici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus caſtrum, quæque forma eſſet, tribunis militum imperavit. ut
farcinas

farcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consules venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis captam: mirumque esse, ni jam exteriori parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* Nocte initum prælium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cæpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantem introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui contestum a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clælium ducem principesque alios victos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat), prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *præde parte, miles, ex eo hoste, cui*

prope prædæ fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem, animum incipias habere, legatus his legionibus præeris. Ita se Minucius abdicat consulatu, jussuque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominie, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocis, comifantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tosculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confectum se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est, sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis), ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sicerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quin-

quennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus, id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus, itaque tantum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit, annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem resecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacisset.* Quum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *et se damnari posse aiebant: et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si pleboiæ leges displicerent, at illi communiter legum lato-*
res,

res, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari. Rem non aspernabantur Patres: daturum leges nominem, nisi ex Patribus, aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; iussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agrî sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade tædatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserentur ne plebii, controversa aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobis uti mandaretur consulem nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fu-

erant, pro honore honos reditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque infectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant, et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, desosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exiit, cujus rei iudex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset. iræ, et legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem. agitent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quoque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immen-

fo aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fors omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciū quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humilimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Luliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Professo haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis. non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincianato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum

improbabant boni, quam nemo facere aufurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, K. Duiſus, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie cōſabant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus securis illigatas præferebant. nec attinisse demi securim, quam sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ secureque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi constabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed sædus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia

tra haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et inde libertatis captare auram, unde servitute in timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. avide ruendo ad libertatem in servitute elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæc quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patricus juvenibus seferant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem ablinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede inventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cæpti erant a finitimis populis; imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem
in

in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agrum periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, nisi consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem defuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspicere omnibus fori partibus senatorem; raroque usquam noscitate: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invitum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent,

abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciarentem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinius* appellan-tem, admonentemque, *Valeriis et Horatiis ducibus pul- sos reges. Nec nominis homines tum pertasum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum percussis regis. quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, Vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur. quanto ferocier dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam magis ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum ex æquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis.

orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset. quam fœderis, nefarie isti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur per egit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricos coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summe rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias ferant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiarum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ dæssent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides*

des et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitum ducere; nec rem aliam præverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere, dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audentia, victum imperium esset: *Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem se privato reticere, licentiam accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam ividia eorum exurgere rursus plebem, si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius, bellum domi majus, quam foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gravatum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egegrum olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio et Q. Pætilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam,

tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Ereto, et in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumariamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordique victurus hospitem, (quæ tamen non sefellerunt), contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere jubereñt: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeclatam ad locum castris capiendum mittunt, datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque

unquę in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec velligia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum multitudine, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus sædo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeie stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant), minister decemviri libidinis manum injecit; serva sua natam (servamque appellans) esse, sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidam puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis. fit concursus. Virginii patris sponsique Icilio populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti peragit; puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, suppositam ei esse. Id se indicio compertum asserre, probaturumque vel ipso Virgino iudice, ad quem major pars injuriæ ejus

pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse. biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; non patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus. *quam libertati fuerit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amicitiationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ afferantur in libertatem, quia quisvis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi interea juris sui iacturam offerentem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsum Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Iciliæ maxime interventu resisti posse Appio crederet, licitor decreesse ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ut tacitum seras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Iciliæ. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arcas libertatis tuendæ, ademissis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginium militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideris, quo progrediare. Virginium viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filie quærendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam scivet, non id petulantiae suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Iciliis, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam desores: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placui tonnium primum, fratrem Iciliis filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In everti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit; crastina die vestra opera utar. sponsores nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumpto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eonequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in fore exspectatione erecta staret; Virginus sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum

ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et prenfare homines cœpit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentix verius, quam amoris. mentem turbaverat) in tribunal escendit: et, ultro quereute pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decreesse vindicias secundum servitutem.* Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginus, intentans in Appium manus, *Icilio, inquit, Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescis. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, *hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habest, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius.* I, inquit, licitor, submove turbam;

et

et da viam domino adprehendendum mancipium. Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginus, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum inuestus: deinde sînas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falso pater dictus sum, equiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacun- que ibat, viam facere: donec, multitudine etiam profrequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsanguis corpus sublatum ostendant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Hæmne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitia præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miseraabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icilius vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum erreptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius, qui, repulso licitore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque licitor decemviri invadit, franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque, eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio

O 3

Valerius

Valerius discedere a privato lectores juhebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte, irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari iussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*: ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, resperfusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: ne se, ut parricidam liberum, averfarentur. Sibi vitam filie sua cariorem fuisse, si libere ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. nec se superstitem filie futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi sato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua.*

ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filia. Ceteri sibi ac liberis suis consulere. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique, qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiheret, *et viros et armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperagi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? Non defuit, quid responderetur: dæerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari. Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capiatur.* Ita decem numero tribunos militares creant.

ant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt. ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ obiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *non prius quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admonitæram Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogantes.* Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur,

Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, rueret ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Telluris ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, listerum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuerunt patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem affuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concessisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est.*

quippo

quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a supplicibus, aut Patrum in Plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure aequo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet, et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi, legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit, congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, rei que publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem, in Aventinam ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convelunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio,*

gaudio, armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt, ibi extemplo pontificis maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium; et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit, ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum ceperunt: quorum consulatus popularis sine ulla patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerentur patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate everfam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat), relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset. familia ad adem Cereris, Liberi, Liberisque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum

crum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat), tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos veteri jurejurando plebis, quum primum eum potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginio dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginio, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudii, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse in vincula te duce jubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos appellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindicæ libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse,*

esse, et non negligere humana, fremunt, et superbiæ crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addidisset; ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem sædere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas secureque omnibus minitans. Deorum hominumque contemptor; carnificibus, non licitoribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato*

*magis, quam cæde, motus. et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum. quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est. Equos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admittis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecimi* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.*

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat), is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam iniustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissime imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortune velit succursum. Virtute*

tute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse. Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginus, sui potius ut misererentur, orabat, filiaque: *nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæc lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam predicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quod in urbe fuerat, quum injuriæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sevirer.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiae, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimis potestatis, *Et libertatis, inquit, nostræ et pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus.* Nam neque vetera peccata repeti jam obliterated placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros.

licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab his latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque suscipuit consilio bellum. Quod si exemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad prælium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem laceffit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent. igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuan-

tem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos collegissent, et undique duces, *villisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites. Stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cuius pudicitia in pace periculum esset: unum Appium civem periculose libidinis. at, si fortuna belli inclinaret, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis condita urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum reserrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa petittum dicta dedit; avolat deinde ad equites, Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsus vos, immisissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum. et nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capssentes plerisque a castris avertunt, præterequitantefque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos et alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundò assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominia:*

decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini feroces ab re priorè anno bene gesta, laceffere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procurfantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congregarentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit, consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trabendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, quæ institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agendum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis defiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugna-
re:

re: peditem ne ad pedes quidem degreſſo equiti parem eſſe.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab ſua parte omiſſum; et locum, ex quo ceſſerant, repetunt: momentoque non reſtituta modo pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus ſe ad equos recipit. tranſvolat inde in partem alteram, ſuis victoriæ nunciis; ſimul et in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis eniuit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare, ſicubi ſegnius pugna eſſet. Caſtigati fortium ſtatim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes conſiſi hoſtem avertunt. nec deinde Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini, fuſi paſſim per agrôs, caſtra hoſti ad prædam relinquunt. ibi non ſociorum, ſicut in Algido, res, ſed ſuas Romanus, populationibus agrorum amiſſas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne ſenatus in unum diem ſupplicationes conſulum nomine decrevit. Populus injuſſu et altero die frequens iit ſupplicatum. et hæc vaga populariſque ſupplicatio ſtudiis prope celebratior fuit. Conſules, ex composito, eodem biduo ad urbem acceſſere, ſenatumque in Martium campum evocare. ubi quum de rebus ab ſe geſtis agerent, queſti primores Patrum, ſenatum inter milites dedita opera terroris cauſa haberi. itaque inde conſules, ne criminatoni locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt, (jam tum Appollinarem appellabant), avocare ſenatum. Ubi quum ingenti conſenſu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum, multis diſſuaſum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hoſtibus, conſules triumphare velie: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, ſemper aſtimationem arbitriumque ejus honoris penes ſenatum fuiſſe. ne regis quidem majeſtatem ſummi ordinis imminuiſſe. ne ita omnia tribuni poteſtatis ſuæ implerent, ut nullum publicum conſilium ſinerent eſſe. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, ſi ſua quiſque jura*

jura ordo, suam majestatem teneat. In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni rescicerentur, et, quo sua minus cupiditas emereret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus. si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes possferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis preesset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti, qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberis tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitorum collegis, habiturus e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirovum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, que, numero nunquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi*
tum

tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis. Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium. cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infectus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat. rogationem tulit, ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret; infectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine infestatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiae quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficile est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt:

efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, *biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eo adversus se non esse missos exercitus, dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti, occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius Consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Et si mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Herenicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus), si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si aliæ fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempserunt? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat*

viat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contentpsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos nocere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis, concordia causa concessimus. Decenviros desiderastis, creari passi sumus. Decenvirorum vos pertæsum est cœgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis, creastis. Consules facere vestrarum partium, et si Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et serimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agitedum, ubi hic curiam circumfederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tella. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna,

na, domum auctior rediit. *Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant. præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaque, simul publicæ, simul privatae, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire finitis. Hærete affixi concionibus. et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi. mulierum ritu inter nos altercantes; præsentis pace lati nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi nreum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditonum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transfulero.*

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus

quoque, quæ inter tales metus detractationem militiæ, telum acerrimum aduersus Patres, habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem maiestatis Romanæ intueri; et primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea actis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditorem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem maiestatis Patrum, concordiaque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciaffent, Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturus tempus; pro desertore futurum, cuius non probassent causam: omnis iuventus adfuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari: quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrip-

pa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in averiam incurfando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius, negare cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum sudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnae melius res geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominia metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam sudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque

que fufis, fine certamine in munitiones irrumpunt; prædaque ingenti compotem exercitum, fuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaffe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumpham: ne etiam, ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriã honeſtam, ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certaffent, multis in vicem cladibus feſſi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad cauſam orandam veniſſent, concilio populi a magiſtratibus dato, magna contentione actum. jamque editis teſtibus, quum tribus vocari, et populum inire ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet, inquit, conſules, de republica dicere, errare ego populum in hac cauſa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent conſules audiendum eſſe, vociferantemque, *prodi publicam cauſam,* ſubmoveri juſſiſſent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere ſemper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi inſit, *Annum ſe tertiam et octogefimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militaſſe, non juvenem, viceſima jam ſtipendia merentem, quum ad Coriolos ſit bellatum. Eo rem ſe vetuſtate obliteratam, ceterum ſuæ memoriæ infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiſſe, captiſque Corjolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari ſe, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam uſurpaverint incolumi Coriolana re, eum ſe a populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos ſperent. Sibi exiguum vitæ tempus ſupereſſe: non potuiſſe ſe tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virile manu cepiſſet, eum ſenex quoque voce, qua una poſſet, vindicaret.* Magnopere ſe

*suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damna-
ret.*

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent iudices, in suam rem litem vertendo, quum praesertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercepti acquiratur, quantum amittitur alienandis injuria sociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna majora esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienae personam laturum. quem enim hoc privatae rei iudicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui jam sit pudoris, non facturum. Haec consules, haec Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sane quicquam bono causae levatur dedecus iudicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit,*

L I B E R IV.

E P I T O M E.

I. &c. **L**EX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. VI, VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. VIII. Item, censores tunc *primum*

primum creati sunt. XI. Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablati, missis in eum colonis, restitutus est. XII, XIII, &c. Quum fame populus Romanos laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est. XVI. L. Minucius index bove aurata donatus est. XVII, XVIII. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. XIX, XX. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. XXIV. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. XXXI, &c. XXXIV. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. XLV. Conjunctio servorum oppressa est. XLIX, L. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. LIX. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. LX, LXI. Res praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

I. **H**OS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primo tenuis illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset. seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi* Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Aequosque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque

taque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciaë, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule apparatus sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent. quam liberi tradituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium eggerit? collusionem gentium, perturbationem auspiorum publicorum privatorumque asserre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur; jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos baud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleius igitur Icilioque consules fore, ne id Jupiter optimus maximus sineret, regie majestatis imperium eo recidere; et se milies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asseriorem alia ex aliis iniqui-

ora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. finem non fieri. Possit in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse? aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundem audaciæ temeritatique. Illine ut impune primo discordias ferentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantum non arcesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patientur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Æquis et Vejentibus allaturam? Nonne, Canuleius duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum iure ac maiestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse ducis prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam vilitis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est?*

et perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes perigrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanæ modo, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, in olam ab Tarquinis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Peniteat nunc vos plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ut regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac sirenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiusque decemviris, teterrimis mortalium, qui tunc omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum

riarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse cepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemvicos legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent: ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi: sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciae virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pacticnem nuptialem quemquam facere cœgisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet; ex qua factus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi, nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus, nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio,

minatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vas delectum pro pœna decerneretis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cæpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, his jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, paratæ vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si quod æque libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediēt aliquis, ferte sermonibus, et multiplicatæ fama bella; nemo est nomen daturus, nema arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspiciari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret), quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua, summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli,

belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comititia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunici, et preñare homines, et concurrere toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipescendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos deterreret. postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus: contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicunt, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset.

cepisset. Legati ab Ardea Romani venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicicia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordie etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant. fore, ut postmodo gaudeant, se iræ moderatos; sciantque, Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relatueros dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, cœtere, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia, tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consultum horum. Licinius Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque cen-

compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo fatis, sed copię quoque, abunde ex ante conveſto ſufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem ſpe amiſſa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe, diverſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab ſenſu operis hoſtes avertebat: donec, perſoſſo a caſtris monte, erecta in arcem via eſt; intentiſque Etruſcis ad vanas a certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum cenſus populi eſt actus.

XXIII. Eoſdem conſules inſequenti anno reſectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium conſules in eum annum edunt. ceterum in tam diſcrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum a ſcriptoribus antiquis diſſimulat. Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet: et Tubero incertus veri eſt. ſed inter cetera, vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Vejentibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Falſcis memoria initi primo cum iis belli: quanquam rebellantibus non ad fuerant. Igitur quum duę civitates, legatis circa duodecim populos miſſis, impetraſſent, ut ad Voltumnę fanum indiceretur omni Etrurię concilium; velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Man. Æmilium dictatorem iterum dici juſſit ab eo A. Poſtumiſ Tubertus magiſter equitum eſt dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu apparatus eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus

esset, negata Vejentibus auxilia, iustosque suo consilio bellum initum suis viribus ex equi, nec adversarum rerum querere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia querendæ bello gloriæ adempta. in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *republicam foris gerendam, ait, tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus impoeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram; grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere, se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et, *ut re ipsa, inquit, sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdo.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposto, sine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominie intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censure jus noluisent, exemplo acerbitatis censorie offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, detereri quiveret.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit, omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium

um præbuit. ædis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ Deum iræ, avertendæque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinamque agrum et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolata in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eandem, qua Fidenzæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jamdiu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cætus indicere in domus tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri. *se a plebe adeo spreto, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere. nec a plebe minus. quam a patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat. memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram. Placet, tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare. ne cui album in vestimentum addere, petitionis liceret causa. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamén tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciabant. T. Quinctius,

Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romanam attulerent. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe, victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros. Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum memorantes; siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat), T. Quinctio evenit. is A. Postulium Tubertum, focerum tuum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur et iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum difertur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda.

et Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina cæstra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla in prælio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsentiope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis

vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri, inquit, vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum videritis, agiti, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum exsequenterque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium verum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Vollicorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse

jecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cæpti. castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans investus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*. appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exenpli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Karthaginenses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, et pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores inurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum estimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio prodicione exceperant, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus; Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatum juventute participes ejus populationis

populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permiffa. Quidam Ostium relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuiffent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec celestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes sufficit annes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem fiti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quædam sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, serpentes in omnibus vicis facellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus. ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: indicæque inde, non pax, facta quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurari repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud

aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani iubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes acceperunt. plus itaque ignominie, quam cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et quum ibi quoque religio obflaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem eximere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Vejentes, re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno præliofusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re male gesta percusso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et justitium in foro, tabernequæ clausæ: fiuntque omnia castris, quam urbi, similia.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vi-
cos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit,
*quod animos ex tam levibus fortune momentis suspensos
gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non vir-
tute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discor-
dia imperatorum, accepta sit, Vejentem, hostem sexies
victum, pertimescant, Fidenasque prope sapius captas
quam oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse,
qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem cor-
poris vires, eadem arma gerere. se quoque eundem di-
ctatorem Mam. Æmilium esse, qui ante Vejentium Fide-
natiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus
sudorit.*

fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium intersectorum, eodem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec secleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis dæinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenis castra locat: dextra montibus læva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regis pugne, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentes legatorum infanda cæde, resperfos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque, ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota colucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugne Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex
montibus

montibus Quinctio accito, prælium ciens, ipse in finitimum cornu, quod, incendio similis quam prælio, terribitum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non facies has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis deleti Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrum frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumò, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem tenuerat, species nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; *Quintium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urguerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatum qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit; Quintium maxime, et cum eo degreßos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro

muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deferta hostium castra penetraverat), cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe præde, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit: jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem: nec nunc lato fatis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis triennii, quum plurimum annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatus, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus. spectaculum comitate etiam hospitem, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consularatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ comunitia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis

turæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vendigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat; neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egerere: cui scribarum ministerium, custodiæque et tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti acceperunt: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat), magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetenderunt. Quum a primoribus civitatis spreus honor esset, Papium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populis suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recenti, auxilium prope everse urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quæque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebei generis; maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma, captus. adjuvabant eum optimatum studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postu-

latu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores. inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursions facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Clælio, Ardeam venerunt, et mœnibus hostium vallum objecerunt. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cæptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeari possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commatu præparato, sed ex populatione agrorum raptò in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio. ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem insensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguum spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent, præter

præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominie cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo confedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Clælio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordie pacisque domesticam curam, jura infinis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs fatis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitæque omnis, consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo majori gloria rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum), eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri

assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Mene-
nius, T. Clœlius Sicalus, M. Æbutius Elva. qui, per mi-
nime populare ministerium agro assignando sociis, quem
populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendis-
sent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod
nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad popu-
lum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo
in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant,
vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequenti anno,
C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi,
ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex sena-
tusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum
nequicquam a Pœtelio quæsitæ. qui, tribunis plebis ite-
rum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris divi-
dendis plebi referrent consules ad senatem, pervincere po-
tuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consule-
rentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia
haberi, consules creati jussi sunt. ludibrioque erant minæ
tribuni, denunciantis se delectum impediturum; quum,
quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus
esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus. Pro-
culo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus,
multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, famæ,
regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto.
Unum a fuit bellum externum: quo si aggravatæ res es-
sent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cæpere
a fame mala, seu adversus anas frugibus fuit, seu dul-
cedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam
utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni
plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusa-
bant. Postremo perpulere plebii, haud adversante senatu,
ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in
eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad cu-
rationem ministerii sui: quanquam postremo annonæ quo-
que levatæ haud immeritam et gratiam et gloriam tulit.
Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus
terra marique nequicquam missis, (nisi quod ex Etruria
haud ita multum frumenti advectum est), nullum momen-
tum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem
inopiæ,

inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Melius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria coempto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat), largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacun- que incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exfulandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publice curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agenda rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent,

creparent, quod eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *Consules immerito increpari, ait, qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum aniri, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se auctorem L. Quinctium dicituram. ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid sibi velient, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent.* Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecore reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, Vocat te, inquit, dictator. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret. crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obruncat:*
resperfusque

respersusque cruore obruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macæ virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta estimatione facti, ad concionem vocari jussit; et *Mælium jure casum*, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam confedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi corocitum esse. nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in iivero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriæ, propter pacationem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussor; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium, populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix possêt, regem ferret; Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentia conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo iussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebei aliqui, proficendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælatus suffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir summx dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana; ad partem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguan, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum lociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animi: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam

ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statutz publice in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic enita primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio conflictit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fuis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita, et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes confedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam egre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnaturus frementibus, ni copia pugnz fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium
populorum

populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, mediis Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogere-
rentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta pedum acies ingenti vi conflavit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinere impetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahabat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, magis auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacun-
que se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est, inquit, ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt), legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum ex sanguine detracta spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in mentes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit.

dit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliiorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus Tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed, (ut ego arbitror), vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra fede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque

mulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossium consulem scripseret.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio eadem civis indemnati objiciens. quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, dumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere), duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. A. Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere, eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones.

plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna premia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri, neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit. sortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis fugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, et, vestigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memo-

ria digna, traditur eo anno facta: Vulturum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia forti evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnus sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspicientibus galeæ, et incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsentis animo subvenisset. qui quum magna

gna voce exclamasset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis. ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parvis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec percurrere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent percurrere ad suos; tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugne finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remissæ certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumfessus ultra mediam noctem est. quo quum circumfessentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab faucibus hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, sceditatem invenisset, priusquam Vol-

secos cogitatus error reduceret, quibus poterat faucibus ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex moestis paulo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreteretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebe, qui M. Postumio et T. Quintio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fæde castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani, inquit, quæro de te, arbitrarisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functionum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perreperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos faucibus milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello republica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus,

bus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempromio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neque consulares artes exquirere, quæ pensanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, iuxta signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatis, sic consulem servandi exercitus causa, loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui impleffe. precantemque deinde, ne se festum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, affectum prælio ac via nocturna, exceperunt. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis ludibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatam collegam transferentem, omnes tribus abolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.*

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore.

equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mngillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anii prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendî posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ: nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jaçteatur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi submissus et fidens innocentie animus esset?* quærebat. *sub tribunicia umbra consularem virum delituisse.* modo ad collegas, *Vos vultem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse,* dicerent, *nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:* tum Hortensius, *Non videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulgit, qui ambiguum victoriam Vollicorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano; T. Quintio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui forte ea provincia venerat, nihil dignam memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianæ clavis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duò consulibus ad ministeria belli præsto essent), a consulibus

consulibus relatam, quum et Patres summa ope approbassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars inajor insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; Postremo L. Papirius Magillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam, memorabat Vejentibus induciis et cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendos tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita, creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium. L. Furius Medullinus iteram, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis

bis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum Patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque quum in ipsum. et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratinii: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviolem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii-tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quam publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, feret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, queri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilominus demisso animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententiæ pontifex maximus abstinere joci, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbeni tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam teclis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, apparet: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiozem ferre, curam urbis, ut ingratham ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensus in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus
summam.

summam imperii haberent. Quæ quum allata Romana essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus a Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quam ad Vejos fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit, nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obruncati: castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores prope missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica, quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam. (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri prope jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: vicique acie quum fuga effusa petissent

ſent caſtra, brevior tempore et certamine minor caſtrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptiſque caſtris quum prædam dictator militi conceſſiſſet, ſecutiſque fugientem ex caſtris hoſtem equites renunciaſſent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confuſiſſe; poſtero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, ſcalis captum ac direptum eſt. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit; et opportune ſenatus, priuſquam ab tribunis plebi agrariæ ſeditiones, mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, cenſuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti miſſi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus hiſ, et Sp. Rutilio Craſſo, et inſequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ reſ, diſcordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo abſentes creati. et quum rogationem promulgaffent, ut ager ex hoſtibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat; nec, quod veniſſet assignatumve publice eſſet, præterquam plebs hæbebat); atrox plebi Patribuſque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in ſenatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam conſilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixiſſe, *Vetus ſe ac familiare conſilium domo afferre. proavum enim ſuum Ap. Claudium oſendiſſe Patribuſ viam unam diſſolvende tribuniciaæ poteſtatis per collegarum interceſſionem. Facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius, quam majeſtatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos eſſe, ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam*

omnium

omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum prioribus se Patrum concilient. Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, se ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppeteret diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremtus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintus Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent,

deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obli-
 dionem levemque unam pugnam et oppidum et fines ami-
 fere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut roga-
 tionem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni
 mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum
 plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perfer-
 ri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno re-
 ceptis, Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppi-
 dum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potesta-
 te Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vi-
 bulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum
 adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini;
 quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit.
 Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum
 levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in
 oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certa-
 men vertit: et, quum inter oppugnationem prædam mi-
 litis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam,
 magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse,
 quam quod in urbe nuper directa coloniaque nova
 minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam
 iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter sedi-
 tiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in
 concione stolidi ac prope vecors; qua Sextio tribuno
 plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut
 mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim
 esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bo-
 lanum esse; *Malum quidem militibus meis, inquit, nisi
 quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam
 mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer nec
 infacundus, nactus inter adversarios superbum inge-
 nium immodicamque linguam, quam irritando agitan-
 doque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi
 tantum, sed causæ atque universo ordini, essent, ne-
 minem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam
 Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero
 secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Au-
 ditis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem mi-
 litibus? tamen hac bellua dignior vobis tanto honore vi-
 debitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colo-
 nias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui
 pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque ad-*

versarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingenuistis modo, voce hujus audita. quid id refert? jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædane interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem licitore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo iclus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis, postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoverentes passim licitores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ne metu quæstionem plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.*

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium,

cium, quos sibimet ipsos conscisse mortem fatiſ creditum eſt, tranſacta re, nequivere tamen conſequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas ſanctiões, quæ de ſuis commodis ferrentur: quum interim de ſanguine et ſupplicio ſuo latam legem conſeſtim exerceri, et tantam vim habere.* Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus, delenimentum animis Bolani agri diviſionem objici: quo factò minuiſſent deſiderium agrariæ legis, quæ poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipſa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe; ſed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hoſtibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adverſus Volſcos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio conſule, quum hoſtem ibi non inveniſſent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. minus prædæ, quam ſperaverant, fuit: quod Volſci, poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. poſterò die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

LII. Annum modèſtia tribunorum quietum excepit tribunus plebis, L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is quum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiæque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuiſſe, quam ſeditio futura fuerit, credunt. Deſuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit), excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames, quam peſtilentia, triſtior erat: ni, dimiſſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret ſubventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio iunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus ſummo Etruſciæ ſtudio liberis devexit. Solitudinem in civitate

ægra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capeffentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiore causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quicquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se, *damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantis tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus intestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto

statim consulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mæni celeberrimum nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plautique et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in consulere, curæ Patribus injecit. et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mæni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstorii comitiis simul ostendit, et ultra est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: quum affirmassent, nihil se moturos, si ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi; quæsturamque eam non honoris ipsius sine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandam pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquuntur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstorii comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icili contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obitare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules asserandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunicie actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volcis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilius tum quoque insimulabant), quod turbam indignorum candidatorum

candidatorum intermiscendo dignis, tædio fordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiatæ esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quod abditæ intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positæ hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum mandatum sibi a populo eripi honorem.* differuere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tandem,* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus,*
quam

quam tribuniciam potestatem adversus se implorari puterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum temporibus fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae. sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potior sibi collegarum gratia rempublicam fore; et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum. Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili praelio caesi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castrum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eotria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati), tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candidatos omnium, etiam dignorum, tedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus indiciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repetitæ. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretor. ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum a fuit, ut ex incommodo alieno sua occasio pteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso

missio Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Cornelii Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facefferent prope urbe finibusque, duros, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit, id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juvenus, *Nondum debellatum cum Volscis esse; modo duo præsidia occisione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, tanquam peniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum patribus cum plebe esse dicunt: eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet;* prestantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit,

petit, Cornelius Ecebras: quacunque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupescati, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo milia et quingenti vivi capiuntur, a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur distans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripere. æque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus additum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatam, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, *Tam id latum Patribus universis nec prosperum.*

Sperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene ceptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, res grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus collaudari, et a militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumfessi Veji sunt; sub ejus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad Fanum Voltumnæ frequentur habitum esset, parum contitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio sequiior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulare potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossam, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis limicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Ardea inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cepta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi. præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus

globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditiois, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditioem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæritumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volscio agro fuit, cujus excidium est dictum.

L I B E R V.

E P I T O M E.

II, &c. **I**N obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit. querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. VII. Equites tum primum equis suis merere cæperunt. XV. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. XIX. XX, XXI. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit. XXII. Simulacrum Junonis Romam transtulit. XXIII. Decimam partem præda Delphos Apollini misit. XXVII. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditioe facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. XXXI. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius successit. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. XXXII. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset,

set, in exilium abiit. XXXIII, &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, XXXVIII, XXXIX, &c. fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat: XLI. Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. XLVII. Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasisent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondus auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; XLIX. Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. *Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat. adventare Gallos. Dicitur est, ad Vejo migrandum esse propter incensam et dirutam urbem.* LI, &c. *Quod consilium Camillo auctore discussum est.* LV. *Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui, quam in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles; hic optime manebimus.*

I. **P**ACE alibi parta, Romani Veji que in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus. L. Julius Iulus, M. Postumius. M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque,

que, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem; habebat. Romanis cŭ quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus consiliis eam rem agitari afferebatur, ita mŭniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conciliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunus plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem profiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dicitantes, quod æra militibus sint constituta. nec se fesellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius, quam Vejentes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniŭque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea tri-na loca cum contentione summa patricios explere solitos:*

nunc

tunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in tur-
 ta quidem herere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud,
 admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos,
 militare, quos hieme sultem in domos ac tecta reduci oport-
 eat: et aliquo tempore anni parentes liberisque ac conju-
 ges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus.
 hæc, taliaque vociferantes adversarium haud imparum
 acti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribuni-
 as seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab
 adventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot
 annis ante fuisse inemoratum est, per collegarum inter-
 fectionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu-
 tiam exercitatus, talem orationem habuit: Si unquam
 habitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra. an-
 ua, causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc
 anno desisse dubitari certum habeo. et quum lætor, tandem
 ongi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis
 otissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis. et
 propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui du-
 ditet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fue-
 unt, unquam æque, quam munere Patrum in plebem, quum
 ra militantis constitutæ sunt, tribunos plebis offensos ac
 oncitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis,
 ut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum quam
 dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse? Sic,
 ercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui et
 mper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cu-
 us curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defendi-
 tis, an impugnatu plebem? utrum militantium adversarii
 stis, an causam agitis? nisi forte hæc dicitis, Quicquid Pa-
 res faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra ple-
 em est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quic-
 quam rei cum alienis hominibus esse: pariterque in iis benefi-
 cio ac maleficio abstinere æquum censent: sic vos interdicitis
 a tribus commercio plebis; ne vos comitate ac munificentia
 vestra provocemus plebem, nec plebs nobis d'cto audiens at-
 que obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non
 ico civiles, sed humani esset, favere vos magis; et, quantum
 vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque

obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea differam: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt junctæ. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quærere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et letus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat? annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militia semeltri solidam te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus: æque tanquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra viceſimum lapidem, in conspe-

At prope urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellaverunt, in pace nunquam fida fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis cogerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliantur: res repetentes legatos nostros, haud procul a fuit, quin violarent.

V. *Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposta ex alieno praedandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni p[ro] his quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rei operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuerunt: Quid turres, quid vincas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam operis tandem perventum; relinquendane haec censeatis. ut ad aetatem rursus novus de integro his institutendis exsudet labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profectio res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentio rem spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, non oblitisci nos haec tam crebra Etruriae concilla de mittendis Vejis auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, odierunt, negant missiros: quantum in illis est, capere Vejis licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum,*

animum postea fore? quum, si, laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etrurix animos, vel ipsius voluntate regis, qui ob stare regnum suum salutem civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: iactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia presentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius Fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militia plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parata victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tedium, et quamvis seræ spei exitum expectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam dura e in cœstis, abesse ab domo non possint? ut tanquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrociniū mollitiæ inertique mandasse tribunis, et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejis tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum querere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic
sit

fit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tedium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumfessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, muniti-nibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærent. An est quicquam, quod V.jentibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. moristur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuetis æqui audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, qualibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiuntur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam veteri militiæ.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ob obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdium fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horæque momento

mento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam operam ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiâ omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repente, quibus census equester erat; equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint: si Vejos ducti sint; negant, se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatam est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur; aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio llantem, voce manibusque significare publicam lætitiâ. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam ara procedere.* et equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commentus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Ser-

M. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerant: et auctum est bellum adventu repentino Capenatum atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crederant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita anticipi prælio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, cæcis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, five culpa five infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nã ego libenter experirer, quam non plus in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ querere: et collega aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunicie potestatis terriculis inventam esse aliam viam majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cossio iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta, nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus,

tanta

tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptor, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut sœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina

tina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datum ab se, memorant. Omnium namque malorum in Sergio Virginisque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginii, Sergius praditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem pmentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum altam. Ab his et prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trabendi causa; et nunc pròditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. Prajudicium jam de reis et ab senatu, et ab populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse, nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Quobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judicis confessor prædamnatosque, venire ad populi iudicium; et existimare, defunctos se esse, satisque pnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati fulti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pnam irrogatam; quippe et collegi abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunaque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus, satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus

oris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Mar-
 tem communem belli fortunamque accusante, Virgi-
 nio deprecante, ne infelicioi domi, quam militiæ, ef-
 fet. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum
 fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memori-
 am obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem
 mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam pro-
 mulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot
 exercitiis stipendio opus esset, resque militiæ ita pro-
 spere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum
 spei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recupe-
 rata castellis præsidiiisque firmantur. Præerant tribuni
 militum M. Æmilius et K. Fabius. M. Furio in Fa-
 liscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli
 extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villa-
 rum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec
 obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur
 nequicquam oppugnatum, loco alto situm; et, post-
 quam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum.
 Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu
 militarii rerum, seditio intestina majore mole coorta,
 quam bella tractabantur. et, quum tributum conferri
 per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus
 mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud pro-
 cul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis conta-
 gione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum
 tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabilien-
 dæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios vi-
 ros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non
 tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, u-
 surpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus mili-
 tum consulari potestate crearetur: ceteri patricii crea-
 ti P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Me-
 dullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur,
 se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus e-
 rat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum sena-
 tor, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur pri-
 mus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit
 habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus mili-
 tum priore anno fuerat, triplexque stipendium equiti-
 bus dederat, gratia extractum ad tantum honorem cre-
 dunt. alii orationem ipsam tempestivam de concordia
 Y ordinum,

ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediēbat, de tributo remiserunt: collatum obediēter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex ante convecta copia nihil mutavit. et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; victis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune

facta

facta avertit. repulſos deinde inſecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo poſt jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ abſumpſere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæſi, dum præ metu, ne ſimul Romanus irrumperet, objectis foribus extremus ſuorum excluſere

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, ſed prope amiſſum, cernentibus ſummum imperium. Itaque clariffimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipſi, perinde ac ſi omnes candidati eſſent, cuncta experientes, non homines modo, ſed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiſque divinis ſimilem coortam: proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris ubique illatam haud dubia ira deum: quos peſtis ejus arcendæ cauſa placandos eſſe, in libris fatalibus inventum ſit. Comitiiſ, auſpicato quæ fierent, indignum Diis viſum honores vulgari, diſcriminaque gentium confundi. Præterquam majeſtate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitam quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. tota vis in populationibus fuit. Duo ſummi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque, et quia, hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant. in unum omnium curæ veriæ ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cœleſtibus aquis, cauſave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam

eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpretis fati oblati senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscoque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* Quod primo, velut tenere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermouum facto), quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. itaque, quæ tum cecineret divino spiritu insinctus, ea se nec, ut iudicita sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi.* Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari. antequam id fiat, Deos mania Vejentium deserturos non esse. Exiequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec fati fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos fortesque oraculi Pythici expectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos,

vicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros iultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur), sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta venire: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam: Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omnia cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profecto aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro

repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Æturiæ ad fanum Voltunnæ habita, postulantisque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Æturiæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Æturiæ. Gentem inuisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediunt.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cæptæ.

XVIII Haud iuvitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum*
iis,

ius, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatefque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere in infidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominie erat, quam cladis, acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Taliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis testis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Vejosque enim averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis fervandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venire: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris resectam dedicaturum, jam ante ab re-

ge Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam spe, in agropimum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortunata etiam, ut fit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exiit, ingentique præda est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procurrationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret; ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cæptus: quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eisdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac de nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deam immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributis plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contra suspectam et invisam semper eam pecuniam fore, aiebat; causasque criminum ad plebem, seditio-
num

num inde ac legum novarum, præbituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis triubto tot annorum succurri: et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore letiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibi que hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, sequi ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inicitur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspiciis dicentis, *qui ejus hostiæ exta profecuisse, ei victoriâ dari,* exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, fatis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis militibus

militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scandent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: et dictotar præcones edicere jubet, ut ab inermi abŕineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cæpti: et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opiione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populi-que Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret.* Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsus cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores querendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Licinæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referabant. Quum jam humanæ opes egestæ a Vejis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etruico, nisi certæ gentis sacerdos, atrectare non esset.

esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translato fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem ætates hiemesque continuas circumfessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatium responsa, et Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebrator, quam ulkus unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem inductus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Mutuæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cæptum. cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum,

pulum, ut ex ea pars debita in sacrum fecerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibi ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudinæ templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossam et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Cornelii Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas forte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictam. Ea clades Capenatem populam subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera et septunces viritim dividerant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incolæ a Populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *vorituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam vitrici patriæ præferret? sineretque majorem*

rem fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romæ.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant), nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decumæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cœmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacraludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimationeque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos*

Z

remiserunt,

remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribunicie adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et odebant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copięque alię ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, suppeterent.

sappeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo morè per belli tempus intermisso; tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit. progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tuæ nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est quam ingeneravit natura, utrisque est, eritique. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec lesi, nec laceffiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novæ scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Vejentium exitum pene, quam Capenatum pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romæna, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensusque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiuntur.*

tur. Introducili ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam inuideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam presentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri penitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per ubem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latracinio partam prædam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos profectus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilium, Sp. Postumius. Præmo rem communiter gesserunt: suis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere ramulos: pavorque

pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quam concione advocata terrorem increparet ac fugam; fufos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano), nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent. fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno prælio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quam castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Ænilio, Tusculum palati fugerent: Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quam periquitasset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, regeritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ a Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis aëiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem uli Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur: Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte prodicione oppidum captum liberam per averia urbis

fugam dederat, Romam perferere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gessi magistratus quisquam arguebat, præterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc pro palam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quam dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attingat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolam urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victricem patriam viclam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex. agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cæpere. *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes.*

tantes. *Ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit, et legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fuis hostibus prius pene, quam manus conferent. Valerio, quod perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volturniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volturnenses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurtavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius iussit. quæ res postea religioni fuit; quia eo iustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor iussit. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quam ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratum republicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occipere

L. Lu-

L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullianus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsinienſibus pugnatum eſt: bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. Fuſa concurſu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus intercluſa, poſitis armis, in deditioem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnae committerent Salpinates. mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim et ex Salpinati agro, et ex Volsinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsinienſibus feſſis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, ſe in Nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ, vocem noctis ſilentio auდიſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, *Gallos adventare*. Id, ut ſit, propter auctoris humilitatem ſpretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita, ingruente fato, ſpæta; ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui, die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat), percunctatus animos eorum, reſponſum tuliffet, *ſe collaturus, quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe*, in exilium abiit: precatus ab Diis immortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret; primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratae facerent*. abiens quindecim millibus gravi æris damnator.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fauna, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes tranſiſſe, agrosque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: et invexiſſe in Galliam vinum illicientæ gentis cauſa Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene,

ne, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsitæ esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Galios ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis condat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolabant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accipimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fait. Ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso fortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiores in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos,

Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Au-
lercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitum-
que copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ
erant; quas inexsuperabiles vias haud equidem miror,
nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi
de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum
velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspice-
rentque, quam per juncta cælo juga in alium orbem
terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod allatum
est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppug-
nari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti.
Id Galli fortunæ suæ omen fati adjuvare, ut, quem pri-
mum in terram egressi occupaverant, locum patentibus
silvis communirent, ipsi per Taurinos saltusque invios
Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul
Ticino flumine, quum, in quo confederant, agrum In-
subrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago
Æduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem:
Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio
duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Bello-
veso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Ve-
rona urbes sunt, (locos tenuere Libui), confidunt. post
hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures,
incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii
Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum a:que
Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non E-
truscis modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra
Apenninum tamen sese tenere. Tunc Senones, recentis-
simi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines
habuere. Hanc gentem Clusum. Romanque inde, ve-
nisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab o-
mnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjatam. Clusi-
ni, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum for-
mas hominum invisitatas cernerent et genus armorum,
audirentque, sæpe ab iis, cis Padum utraque, legiones
Etruscorum suas, quanquam adversus Romanos nullum
eis jus societatis amicitiaevæ erat, nisi quod Veientes con-
fanguineos adversus populum Romanum non defendissent,
legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere.
De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Am-
busti

busti filii missi, qui senatus populi que Romani nomine agerent cum Gallis, ne a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallique magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum; *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi offerant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatuuros, ut nunciare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma? Romanis quærentibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi, se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utriusque animis ad arma discurritur, et prælium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissime fortissimique Romanæ juventutis pugnarent, tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evedus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incurstantem, per latus transfixum hasta, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundem censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias postulatamque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod*

quod placebat, decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo factò, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali inflaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult), civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem alioſque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixisset; ea tunc, inſiſtato atque inaudito hoſte ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ſciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaſivit. Tribuni, que cum temeritate bellum contractum erat, ſummæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella habere ſolitus erat, (extenuantes etiam famam belli), habebant. Interim Galli, poſtquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, eluſamque legationem ſuam eſſe. flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, conſeſſim ſignis convulſis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, Romam ſe ire, magno clamore ſignificabant; quacunque ibant, equis viriſque longe ac late fuſo agmine immenſum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciis que Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoſtium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occurſum eſt, qua flumen Allia, Cruſtuminis montibus præalto deſſuens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miſcetur. Jam omnia contra circaque hoſtium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant ſeno.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco caſtris ante
I
capto,

capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem mediam aciem haberent. Paulam erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modo sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quam Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine, in turba impediendum fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves lorice aliisque tegminibus haurere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum,

postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem confedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas. quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adyentu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem, dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere: armitque et frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotisque Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deserî cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juvenus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae turbæ. et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non
arma

arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem proferebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos profectæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agræ jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc desuper religio est, descendere: cetera, inter se onere partito, ferunt via quæ Sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustrum conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos:

regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnæ remiserant animos, et quod nec in acie ancepsitum usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt. circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret), dilapsi ad prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absteriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis offeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi testæ, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari testæ, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani,

ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindicæ. tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam infecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruipis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in testa modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo resistere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tantaverint tale pugnæ genus. Ommissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant:

ejus ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui mætiior ibi fortuna publica, quam sua, quam Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis;

XLIV. *Ardeates, inquit. veteres amici, novi etiam ci-
ves mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna
hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc
processisse putet: sed res ac periculum commune cogit. quod
quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre.
Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis grati-
am referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis,
si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus
bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis au-
tem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis po-
puli Romani beneficiis, quanta ipsi meministis. (nec enim
exprobranda apud memores sunt), gratiæ referendæ, et huic
urbi decus ingens belli ex veste communi pariendi. Quæ
effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora ani-
misque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen
omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit cla-
dis Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his
exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt,
vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto reple-
ti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum sine munimento, sine
stationibus ac custodiis, passim serarum ritu sternuntur, nunc
ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in ani-
mo est tueri mænia vestra, nec pati hæc omnium Galliam fieri,
prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cæ-
dem,*

dem, non ad pugnam, nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero. non recusato eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. *Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora cœrant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, Primæ silentio noctis ad portas Camillo præito fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseritæ sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plerique prædæ Vejos etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique a Cæditio centurione, quem sibi met ipsi præfecerant, rem in noctem sustinere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvise majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.*

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium cedere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle

colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ; seu religione etiam motis, cujus haud quaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse minor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset, adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defectur. inde, qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde senatus decreto, ut et comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu

ercitu habere), lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis faxorum ascensu æquæ, nocte sublati, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma. ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postulare locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anferes non fetellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abtinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ietura deturbat: Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omisissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua sefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: re-

um haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de faxo dejecit. Inde intentiones utrinque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeari; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercituum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habitata: in quibus quum indentidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditonem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque festus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospiciens, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, jussit; jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, scdissimæ per se, adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi.

deri gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vos vultis esse.*

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciaturque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirute solo urbis, et natura inæquali; et omnia, que arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurruunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit, castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos incouditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiæ servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne republicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque,*

turque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæretur. Cum Careribus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conficeret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro ablitiaeretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantes tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu proiequente, descendit, atque ita verba fecit:

LI. Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissime exsiliis solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem hæc, non, si millies senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint;

verint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deferetur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evinisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermisum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri sædus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cædem.

LI. Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis statim, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescenti G. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitteri, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flami-

nesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? Forſitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde miſſurqꝛ ſacerdotes noſtros, qui faciant: quorum neutrum fieri ſalvis ceremoniis poteſt. et ne omnia generatim ſacra omneſque perconſeam Deos; in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar ſuſcipi poteſt? Quid de æternis Veſtæ ignibus ſignoque, quod imperii pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus veſtris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deſerit placet ſacra, æqualia urbi, quædam vetuſtiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores interſit. illi ſacra quædam in Monte Albano Laviniique nobis facienda tradiderunt. An ex hoſtium urbibus Romam ad nos transferri ſacra religioſum fuit: hinc ſine piaculo in hoſtium urbem Vejos transfereamus? Recordamini, agitedum, quoties ſacra inſtaurentur? quia aliquid ex patrio ritu negligentia caſuve prætermiſſum eſt. Modo quæ res, poſt prodigium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum auſpiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello rei publicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum inemores, et peregrinos Deos tranſtulimus Romam, et inſtituimus novos. Juno regina, tranſveſta a Vejis, nuper in Aventino quam inſigni ob excellens matronarum ſtudium celebrique dedicata eſt die? Ajo Locutio templum, propter cæleſtum vocem exauditam in Nova via, juſſimus fieri: Capitolinos ludos ſolemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore ſenatu, condidimus. Quid horum opus fuit ſuſcipi, ſi una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? ſi non voluntate in uſimus in Capitolio per tot menſes obſidionis? ſi ab hoſtibus metu retenti ſumus? De ſacris loquimur et de templis: quid tandem de ſacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas eſt. Hos Vejentes pro Romanis facturi eſtis ſacerdotes, et Veſtales tuæ te deſerent, Veſta? et flamen peregre habitando in ſingulas noctes tantum ſibi rei que publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auſpicato agimus omnia fere intra pomerium, cui obſivioni, aut cui negligentia damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus conſules tribunoſque militares creatis, ubi auſpicato, niſi ubi adſolent, fieri poſſunt? Vejoſne hæc transferemus? an comitorum cauſa

sa populus tanto incommodo in desertam hanc ad Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic edificando inopem plebem vexare. Hanc autem jacere magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum; salvois tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque interfit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis), etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumfessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse), et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video. quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget edificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam cæsi illa conditoris est nostri, non in casu, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsultatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi edificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, edificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ destragissent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigemus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis, meminisse juvat, quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrerant, colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges debebantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.*

LIV. *Movisse eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa; quod, quum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: Signifer, statue*

tue signum : hic manebimus optime. qua voce audita, et senatus, *accipere se omen,* ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: fæxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quam divisæ, similis.

F I N I S.

1810

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

1810

18

10

10

12 29

4

7

72

